

מילים המנסות לגעת

מחקר איכותני - תאוריה ויישום

אשר שקדי

את החוקרים לגבי המהלכים המחקריים שננקטו במחקר. כך אנו מקווים, שהקורא יוכל לקבל תמונה כוללת ואינטגרטיבית של כל מרכיבי הספר.

פרק 1:

הנחות המחקר האיכותני-קונסטרוקטיביסטי

ספר זה מציג ומבהיר את מתודולוגיית המחקר האיכותני-קונסטרוקטיביסטי. נתחיל את הדיון בהסבר הנחות היסוד של סוג המחקר הזה.

פרדיגמת מחקר

פרדיגמה היא השקפת עולם, פרספקטיבה כללית ורחבה על התופעות. פרדיגמה מסבירה את התופעות בצורה כוללנית, תוך מידה מסוימת של פישוט והסתכלות מעל הפרטים הספציפיים (Lincoln & Guba, 1985; Guba & Lincoln, 1989). פרדיגמת המחקר משקפת הנחות רחבות, הקשורות אלו לאלו, אודות אופיה של המציאות הנחקרת.

פרדיגמה מספקת את המסגרת הרחבה ביותר, שבתוכה מתרחש המחקר. זוהי השקפת עולם שבמסגרתה פועלים החוקרים (Maykut & Morehouse, 1994, p. 4).

קון (Kuhn, 1962) היה הראשון שנתן ביטוי למושג פרדיגמה בתוך ההיסטוריה והסוציולוגיה של המדע. קון דן בשתי 'תקופות' או שלבים של מחקר במדע: הנורמלי והמהפכני. פעילויות החקר בתקופה 'נורמלית' משולות למצב שבו מנסים להרכיב פאזל מתוך אוריינטציה הנשענת בסמוי או בגלוי על דפוס כללי ידוע המותווה על ידי התאוריות העיקריות של תחום המדע הנחקר. הנחות היסוד של פרדיגמה מחקרית נחשבות לאמיתות מובנות מאליהן בתקופות נורמליות של מדע. עם זאת, קון טוען, שככל שמרכיבים זו לזו פיסות פאזל רבות יותר, כך חלקן עלולות לא להתאים זו לזו. במילים אחרות, החוקרים יכולים למצוא פיסות מידע חדשות, שאושרו על ידי השיטות המחקריות המדעיות המקובלות, אבל אינן מתאימות לפרדיגמות הקיימות. ככל שהחוקרים מוצאים מידע נוסף המתקבל מתוך יישום שיטות מחקר מדעיות מחקריות מקובלות, אך אינו מתאים לתאוריות הקיימות, התמיכה בתאוריות הללו נעשית קשה יותר (Kuhn, 1962).

המושג "הנחות" הוא מושג מרכזי להבנת כל פרדיגמה. כל הפרדיגמות מתבססות על מערך הנחות כלשהו. הנחה אינה יכולה להיות מוכחת, אך יכולה להיות מותנית. על כן אפשר לומר, כי הפרדיגמות הן מערכות אמונה בסיסיות שאינן יכולות להיות

מוכחות או מופרכות, אבל מייצגות את העמדות היסודיות ביותר שאנו מוכנים לקבל. ברמה מסוימת אנו מפסיקים להציג נימוקים ופשוט מקבלים רעיונות מסוימים כישויות נתונות, והם נהיים המערך הבסיסי של האמונות שלנו – הפרדיגמה שלנו. את הפרדיגמה עצמה אי אפשר לבחון, אולם הפרדיגמה מספקת את הבסיס שעליו אנו בונים את הידע המאומת שלנו. אפשר אפוא להתייחס לפרדיגמה כאל מערך של אמונות, מערך של הנחות שאנו יוצרים, המשמשות אבני דרך בהנחיית מחשבותינו ופעולותינו.

[...] הכוח של החשיבה הפרדיגמטית הוא ביכולתה להציע סדר בתופעה הנחקרת על ידי ראיית מקרים פרטיים כשייכים לקטגוריה (Polkinghorne, 1995, p. 10).

ערכן של ההנחות הפרדיגמטיות נעוץ בעובדה שהן מספקות את היסוד, שעליו המחקר יכול להיבנות. ההנחות הפרדיגמטיות מעצבות את הדרך שבה החוקרים ניגשים לבעיות, את השיטות שבהן הם משתמשים כדי לאסוף ולנתח מידע ואת סוג הבעיות עצמו שאותו הם בוחרים לחקור. קבוצת תשובות אחת – הפרדיגמה הפוזיטיביסטית שנקראת גם הפרדיגמה הכמותנית, הקונבנציונלית או המדעית – היא הפרדיגמה הדומיננטית במאות השנים האחרונות. הפרדיגמה הקונסטרוקטיביסטית – הנקראת לפעמים גם הפרדיגמה הנטורליסטית, האיכותנית, ההרמנויטית, הפנומנולוגית או הפרשנית – קיימת גם היא במשך כמה מאות שנים, אך היא לא הובנה או התקבלה במידה נרחבת. הגישה הפוזיטיביסטית למחקר מבוססת על מערך אקסיומות או הנחות השונות באופן יסודי מאלו של המחקר הקונסטרוקטיביסטי (Guba & Lincoln, 1989).

ניתן לסכם את האמונות הבסיסיות, שמגדירות פרדיגמות מחקר, כתגובות של התומכים בפרדיגמה המסוימת לשלוש שאלות יסודיות, אשר קשורות זו לזו באופן כזה שהתשובה הניתנת לשאלה אחת, בכל סדר שהוא, מגבילה את האופן שבו יהיה אפשר לענות על השאלות האחרות (Guba & Lincoln, 1998, pp. 200–201).

- שלוש השאלות הבסיסיות, שהחוקרים שואלים את עצמם, כשהם מבקשים להבין כיצד אנו לומדים באופן מחקרי את התופעות סביבנו, הן אלה:
1. מהו אופיה של המציאות?
 2. מהם היחסים בין היודע למושא הידע?
 3. מהן הדרכים למציאת ידע?
- (Lincoln & Guba, 1985; Denzin & Lincoln, 1994; Sciarra, 1999; Denzin & Lincoln, 2000)

בספר זה אנו מציעים להוסיף שאלת יסוד, שהיא תולדה של התשובות שניתנו לשלוש השאלות הראשונות:

4. כיצד לומדים בני האדם להכיר את המציאות?

הדרך שבה החוקרים עונים על השאלות האלו היא מערכת האמונות הבסיסית או הפרדיגמה שבמסגרתה הם עובדים. התשובה שניתנת לשאלה הרביעית היא במידה מסוימת המבט הכללי על שלוש ההנחות הראשונות של הפרדיגמה.

שאלת יסוד פרדיגמטית ראשונה: מהו אופיה של המציאות?

שאלת היסוד הפרדיגמטית הראשונה היא "מהו אופיה של המציאות?" או במילים אחרות: "מה אופיו של הדבר שאותו אנו רוצים לדעת?" סוג כזה של שאלה נקרא בדרך כלל השאלה האונטולוגית. "אונטולוגיה היא ענף בפילוסופיה (ובאופן ספציפי במטה-פיסיקה) העוסק בסוגיות של קיום" (Guba & Lincoln, 1989, p. 83). השאלה: "מהו אופיה של המציאות?" כשאלה פילוסופית אודות המציאות משפיעה על האופן שבו אנו מבצעים מחקר או אף מבצעים סוג של חקירה קפדנית פחות. האופן שבו אנו מבינים את אופיה של המציאות משפיע באופן ישיר על הדרך שבה אנו רואים את עצמנו ביחס לידע (Maykut & Morehouse, 1994).

פוזיטיביזם וקונסטרוקטיביזם הם שתי השקפות רחבות ומקיפות המעצבות את אופן ההתייחסות שלנו אל המחקר. מחקר איכותני מתבסס באופן כללי על העמדה הקונסטרוקטיביסטית והנטורליסטית, בעוד שמחקר כמותני מתבסס על העמדה הפוזיטיביסטית (אך כמו שהצבענו בפרק הקודם, ייתכן מחקר איכותני המאמץ הנחות פוזיטיביסטיות). המונח 'פוזיטיביזם' הוטבע לראשונה על ידי אוגוסט קומט עוד בשנות ה-30 של המאה ה-19. עבור קומט, פוזיטיביזם הוא מילה נרדפת למדע, כלומר, לעובדות ודאיות שניתנות לצפייה (Maykut & Morehouse, 1994). יחסם של חסידי הפרדיגמה הפוזיטיביסטית לשאלה האונטולוגית מתבטא בטענה, שיש 'מציאות אובייקטיבית'. לכן, המטרה של החקירה הפוזיטיביסטית היא לתאר את המציאות האובייקטיבית הניתנת לצפייה בדיוק מרבי.

החקירה האיכותנית-קונסטרוקטיביסטית מתאפיינת ביחסה ההוליסטי לתופעות (Stake, 1995). חוקרים המשתמשים במתודולוגיות איכותניות-קונסטרוקטיביסטיות שואפים להבין תופעות ומצבים כישויות שלמות (Rist, 1982; Henwood, 1996; Lincoln & Guba, 2000). בעוד שתומכי העמדה הפוזיטיביסטית סבורים שההנחות שלה מאפשרות להציג את התופעה הנחקרת תוך

פירוקה לחלקים שונים ונפרדים זה מזה, ההנחות של העמדה הקונסטרוקטיביסטית דורשות הצגה של מרכיבי התופעה הנחקרת כקשורות אלו לאלו ואינן ניתנות להפרדה. בהתאם לכך, הגישה הקונסטרוקטיביסטית רואה את העולם כמורכב ובעל קשרים הדדיים. לכן מחקר המאמץ הנחות אלו חייב לשמור על המורכבות של התופעה הנחקרת, כדי לוודא שהסבר יהיה מהימן ואמיתי (Maykut & Morehouse, 1994).

התפיסה ההוליסטית האופיינית להנחות הקונסטרוקטיביסטיות מניחה, שהבנת ההקשר (הקונטקסט) של התופעה היא חיונית להבנת המציאות של התופעה (Patton, 1980). האונטולוגיה הקונסטרוקטיביסטית נוטה לייחס חשיבות מרובה לתנאים ההיסטוריים שבהם אירועים ומצבים מתרחשים, ועל פיה אי-אפשר להבין חלקים מחוץ להקשרי הזמן ולמכלול שבתוכו הם מתרחשים (Eisner, 1979A; Huberman & Miles, 1994). חוקרים איכותניים-קונסטרוקטיביסטיים מכירים בייחודיות של מקרי המחקר ובתפקיד של ההקשרים בהבניית המציאות של האירועים הנחקרים. הם רגישים להקשר ושמים דגש נרחב על ההקשר הסיטואציוני והמבני, כלומר, על הבנת התופעה על מורכבותה בסביבה ובמצב הייחודיים שלה (Stake, 1995). גישה זו עומדת בניגוד להנחות המחקר הכמותני-פוזיטיביסטי, שיכול להכיר במשתנים רבים של התופעה הנחקרת, אך אינו נותן משקל דומה להיבטים הייחודיים והמגבילים של ההקשר באופן המאפשר להחיל את המחקר על מספר גדול ביותר של נחקרים ושל סיטואציות מחקריות (Strauss, 1978; Maykut & Morehouse, 1994).

הגישה הפוזיטיביסטית למחקר רואה את הידע כמאורגן באופן היררכי; כלומר, תמיד ימצאו פריטי ידע בתחתית ופריטים אחרים בפסגה, והראשונים יהיו כפופים לעליונים. הקשרים בין פריטי הידע השונים בגישה הפוזיטיביסטית יכולים להיות מיוצגים על ידי תרשים זרימה חד-ממדי. בניגוד לכך, העמדה הקונסטרוקטיביסטית רואה ארגון רב-ממדי של המידע, שבו האירועים והיחסים קשורים זה בזה במארג מורכב של משמעויות. מטפורה מתאימה להבנת סוג היחסים בין פריטי הידע בעמדה הקונסטרוקטיביסטית היא תמונה הולוגרפית תלת-ממדית. לשנות או לעוות חלק אחד בתמונה ההולוגרפית פירושו לשנות את התמונה כולה. הקשרים הפנימיים בין חלקי השלם הם המבדילים בין צורה הולוגרפית של יחסים לצורה מכנית של יחסים (Maykut & Morehouse, 1994).

חוקרים שמשמשים בגישה הפוזיטיביסטית מסבירים את ממצאיהם בדרך כלל באופן ליניארי וסיבתי; כלומר, א גורם ל-ב. רבים מהחוקרים הבסיסיים של הגישה הפוזיטיביסטית לובשים צורה של יחסי סיבה-תוצאה. "הגילוי של חוקים סיבתיים הוא המייצג את השורה התחתונה עבור מדענים" (Guba & Lincoln, 1989, p. 85). זאת בניגוד לגישה הקונסטרוקטיביסטית המצהירה כי הסיבתיות היא הדדית; כלומר, א ו-ב משפיעים זה על זה בצורה סימביוטית (Maykut & Morehouse, 1994).

מהפרספקטיבה של הפרדיגמה הקונסטרוקטיביסטית "קיימות מציאויות רבות הנוצרות על ידי הבניה חברתית שאינן מנוהלות על ידי חוקים טבעיים, סיבתיים או אחרים" (Guba & Lincoln, 1989, p. 86). בהתאם לכך, אם אין מציאות אובייקטיבית, אין חוקים טבעיים, ויחסים של סיבה ותוצאה ליניאריים פשוט אינם מסבירים או מתארים את המציאות.

שאלת יסוד פרדיגמטית שנייה: מהם היחסים בין היודע למושא הידע?

דרך אחרת לנסח את השאלה הפרדיגמטית השנייה היא: איך אנו יכולים להיות בטוחים שאנו יודעים את מה שאנו יודעים? השאלה הזאת נקראת בדרך כלל השאלה האפיסטמולוגית. אפיסטמולוגיה, או תורת הידע, "היא הענף של הפילוסופיה שעוסק במקור, בטבע ובגבולות הידע האנושי" (Guba & Lincoln, 1989, p. 83). האפיסטמולוגיה עוסקת בטבע ובמרחב של הידע, בהנחות המוקדמות שלו ובבסיסו ובמהימנות הכללית של הטענות לידע (Fenstermacher, 1994).

הפרדיגמה הפוזיטיביסטית טוענת, שאפשר לקיים עמדה אובייקטיבית כלפי התופעה הנחקרת (Lincoln & Guba, 2000). תומכי הפרדיגמה הקונסטרוקטיביסטית, לעומת זאת, טוענים, שאי-אפשר להפריד בין החוקר לבין מושא החקירה ולהעמיד עמדה אובייקטיבית כלפי התופעה (Guba & Lincoln, 1989, 1998). העמדה הקונסטרוקטיביסטית רואה את הפרט ואת עולמו כתלויים זה בזה: "הצופה הוא חלק ממה שנצפה ולא נפרד ממנו. מה שהצופה רואה, מעצב את מה שהוא יגדיר, ימדוד וינתח" (Charmaz, 2000, p. 524). במובן הנכון ביותר האדם נראה חסר קיום מחוץ לעולם, והעולם נראה חסר קיום מחוץ לאדם (Maykut & Morehouse, 1994).

על פי העמדה הקונסטרוקטיביסטית 'המציאות' שאנו מייחסים ל'עולמות' שבהם אנו חיים נוצרת בדרך של הבניה (Bruner, 1996). ההתנסות היא הבסיס שעליו אנו מבנים משמעות, והמשמעות תלויה באופן הדוק ביכולתנו ליצור קשר עם העולם שבו אנו חיים (Simons, 1996). חוקרים איכותניים-קונסטרוקטיביסטיים רוצים להבין את התופעות הנחקרות, כפי שהן מובנות על ידי אלו הנוטלים בהן חלק. מטרת החוקרים היא להישאר קרוב ככל האפשר להבניה הייחודית של עולמם של המשתתפים שחוו אותו במקור (Maykut & Morehouse, 1994). "הם מעדיפים [...] לכתוב טקסטים שנשארים קרובים לחוויות הממשיות של האנשים שעליהם הם כותבים" (Denzin, 1995, p. 44).

העמדה הפוזיטיביסטית טוענת להבחנה ברורה בין האובייקטיבי לבין הסובייקטיבי. "לכן, לאובייקטיבי יש משמעות של נכון, עובדתי ואמיתי, ואילו לסובייקטיבי יש משמעות של נכון בחלקו, זמני ופחות מאמיתי" (Maykut & Morehouse, 1994, p. 20). בהתאם לכך, החוקר הפוזיטיביסטי מנסה להשיג ולמעשה טוען שהשיג אובייקטיביות על ידי שימוש בכלים ייחודיים לאיסוף מידע, כגון: מבחנים סטנדרטיים וניתוח מתמטי או סטטיסטי. לעומת זאת, האפיסטמולוגיה של הגישה הקונסטרוקטיביסטית טוענת, שהמשמעות של כל עובדה, הצעה או מפגש מותנית בפרספקטיבה ובמסגרת ההתייחסות שבאמצעותה היא מובנית (Bruner, 1996): הכוונה של החוקרים האיכותניים לקדם את הפרדיגמה המחקרית הסובייקטיבית הנה עובדה נתונה. סובייקטיביות אינה נתפסת ככישלון שיש לשלול אותו, אלא כגורם חיוני של ההבנה (Stake, 1995, p. 45).

על פי הגישה הקונסטרוקטיביסטית החוקרים אינם יכולים להבין את הפעולה האנושית על ידי נקיטת עמדה של מתבונן חיצוני 'שרואה' רק את הביטויים הפיזיים של הפעולות האלו. במקום זאת, החוקרים חייבים להבין מה 'השקנים' מתכוונים בפעולותיהם מנקודת המבט של 'השקנים' עצמם. חוקרים איכותניים-קונסטרוקטיביסטיים "נמצאים בפנים, מטמיעים את עצמם בהקשר החברתי ובראשם של המשתתפים [...]" (Sciarta, 1999, p. 43). בניגוד למסורת המדעים המדויקים, הפרשנויות מובנות באופן המשמעותי ביותר בהקשר למקרים המחקריים המסוימים, שאותם הן מבקשות לייצג (Moss, 1996).

אם המציאות היא מובנית, והיודע ומושא הידע אינם מופרדים, כפי שטוענים החוקרים האיכותניים-קונסטרוקטיביסטיים, אזי הערכים של כל המשתתפים במחקר הם רלוונטיים להבנת התופעה הנחקרת (Merriam, 1998). אולם, אם העולם יכול להיות מופרד לחלקים, ואם היודע יכול לעמוד מחוץ למושא הידע, כפי שמאמינים החוקרים הפוזיטיביסטיים, אזי המחקר יכול להיות 'חופשי מערכים' (Maykut & Morehouse, 1994). על פי הפרדיגמה הקונסטרוקטיביסטית החוקרים צריכים לבחון אילו ערכים - שלהם ושל האנשים הנחקרים - צריכים להיות מעורבים, ואילו השלכות יש לערכים האלה על השגת הממצאים. דבר זה דורש מהחוקרים לגלות רגישות לאופן שבו יכולים הערכים של כל אחד מהמשתתפים להשפיע על המחקר ולא לשלול שנורמות, עניין אישי וערכים ייטלו חלק בהבניית התופעה. משמעות הפעולה והאינטראקציה האנושית יכולה להיות מובנת כהלכה, רק אם היודע, השכל הישר והפרשנויות של המשתתפים מובאים בחשבון (Jorgensen, 1989; Seidel & Kelle, 1995).

שאלת יסוד פרדיגמטית שלישית: מהן הדרכים למציאת ידע?

שאלת המחקר הפרדיגמטית השלישית היא: 'מהן הדרכים למציאת ידע?' "שאלה זו נקראת בדרך כלל השאלה המתודולוגית. מתודולוגיה היא ענף מעשי יותר בפילוסופיה (בעיקר בפילוסופיה של המדע) העוסק בשיטות, במערכות ובחוקים לעריכת מחקר" (Guba & Lincoln, 1989, p. 83). אם אנו מניחים את קיומן של אונטולוגיה מדעית ואפיסטמולוגיה אובייקטיבית, יהיה זה הגיוני לאמץ מתודולוגיה פוזיטיביסטית-כמותנית. לעומת זאת, אם אנו מניחים את קיומן של אונטולוגיה יחסית ואפיסטמולוגיה אינטראקטיבית, השימוש במתודולוגיות מחקר איכותניות-קונסטרוקטיביסטיות יהיה מתאים יותר.

בדיוק כפי שהתגובה לשאלה האפיסטמולוגית תלויה בתגובה לשאלה האונטולוגית, כך התגובה לשאלה המתודולוגית תלויה בשתיים האחרות (Guba & Lincoln, 1989, p. 88).

החוקר האיכותני-קונסטרוקטיביסטי בוחר "להשתמש בעצמו ובאנשים אחרים ככלי העיקרי לאיסוף המידע" (Lincoln & Guba, 1985, p. 39). המחקר האיכותני מניח, שהדרך בעלת העצמה הרבה ביותר להבין אנשים היא להתבונן, לדבר, להקשיב ולהשתתף אתם בסביבתם הטבעית. כדי להשיג מטרה זו החוקרים יכולים להשתמש במגוון טכניקות ספציפיות לא מתמטיות ולהגביל למינימום או להימנע להלוטין משימוש בטכניקות כמותניות (Strauss, 1978).

החוקר האיכותני-קונסטרוקטיביסטי אינו מנסה להשפיע על משתנים אלו או אחרים, לשלוט בהם או להגביל אותם, אלא מקבל את המורכבות של התופעה כשלמות אחת. מחקר איכותני-קונסטרוקטיביסטי לעולם לא יתחיל בניסיון להציע מתאם בין משתנים שהוגדרו מראש. דרך הפעולה היא לשהות עם הנחקרים בסביבתם הטבעית למשך די זמן כדי שיתאפשר למאפיינים לעלות בעצמם מתוך האירועים באופן שבו המשתתפים תופסים אותם (Rist, 1982). לעומת זאת, הגישה הפוזיטיביסטית-כמותנית למחקר מסתכלת מעבר למילים, לפעולות ולתיעוד לעבר משמעותם האובייקטיבית.

מחקר איכותני-קונסטרוקטיביסטי שם דגש על הבנה באמצעות מבט מקרוב על המילים ועל הפעולות של האנשים הנחקרים. "המנדט האסטרטגי להיות הוליסטי אינדוקטיבי ונטורליסטי, משמע להתקרב לתופעה הנחקרת" (Patton, 1980, p. 43). העולם של חיי היום-יום, כפי שהוא נראה מנקודת המבט הפנימית, הוא המציאות היסודית שהחוקר האיכותני-קונסטרוקטיביסטי צריך לתאר (Jorgensen, 1989). חוקרים איכותניים-קונסטרוקטיביסטיים מנסים 'ללכוד' את מה שאנשים

שאלת יסוד פרדיגמטית רביעית: כיצד לומדים בני האדם להכיר את המציאות?

לאחר שלוש שאלות היסוד הפרדיגמטיות הראשונות של גישת המחקר האיכותנית-קונסטרוקטיביסטית אפשר להציג שאלת יסוד נוספת, שאלה קוגניטיבית שמתמקדת בדרך שבה אנשים לומדים על המציאות.

צורות מחשבה פוזיטיביסטיות ונרטיביות-קונסטרוקטיביסטיות

ברונר (Bruner, 1985, 1996) טוען, כי בראייה רחבה אפשר לראות שתי דרכים בסיסיות של ידיעה וחשיבה, שבאמצעותן אנשים מארגנים ומנהלים את תפיסת עולמם: הדרך הפוזיטיביסטית (או בטרמינולוגיה של ברונר 'הפרדיגמטית' או 'הלוגית-מדעית') והדרך הנרטיבית. כל אחת משתי הצורות של ידיעה וחשיבה מספקת מערכת לארגון האירועים ולהבניית המציאות ואופנים שבאמצעותם אפשר לסנן את עולם החושים ולארגן את השימור בזיכרון, ניסיונות להמעיט מערכה של דרך אחת או להעדיף דרך אחרת אינם מאפשרים לתת ביטוי לעושר האפשרויות של אנשים לידעת' ולתאר אירועים סביבם (Bruner, 1985).

הדרך הפוזיטיביסטית מבוססת על החיפוש אחר עמדה אוניברסלית של האמת. הדרך הזו מתאימה בעיקר למדעים המדויקים והפיזיקליים. הדרך הבסיסית האחרת, שבאמצעותה אפשר לדעת ולתפוס את העולם, היא הדרך 'הנרטיבית' (ואפשר לכנותה גם 'קונסטרוקטיביסטית' או 'פרשנית'). הדרך הנרטיבית-קונסטרוקטיביסטית מבוססת על ההנחה, שהתופעות המורכבות והעשירות של הניסיון ושל החיים מיוצגות טוב יותר בסיפורים ובנרטיבים (Lieblich et al., 1998). שתי הדרכים הללו – לדעת ולחשוב, הפוזיטיביסטית והנרטיבית – מהוות נקודות השקפה לגיטימיות על העולם, ואף-על-פי שתרבויות שונות מתייחסות אליהן באופן שונה, אין תרבות שלא משתמשת בשתייהן (Bruner, 1996). האופן הפוזיטיביסטי נראה מתאים יותר לצורך להתיחס לדברים פיזיים, בעוד שהדרך הנרטיבית מתאימה יותר להבנת עולמם של אנשים ולקליטת חוויותיהם.

אופני הידיעה והחשיבה הללו שונים זה מזה באופן מובהק בתהליכי המחקר ובאמיתות האמפיריות שלהם. הדרך הפוזיטיביסטית מאשרת את ממצאיה באמצעות 'פנייה לנוהלי אישור רשמיים ולהוכחה אמפירית' (Bruner, 1985, p. 97). דרך המחשבה הפוזיטיביסטית מחפשת הסברים נטול-הקשר ואוניברסליים, בעוד שדרך המחשבה הנרטיבית מחפשת הסברים רגישים להקשר וליחודי. הדרך הפוזיטיביסטית

אומרים ועושים; כלומר, את האופן שבו האנשים מפרשים את עולמם, כפי שהדבר מתבטא בדבריהם ובמעשיהם (Maykut & Morehouse, 1994).

אנשים לומדים על התרבות שלהם או של אחרים על ידי צפייה באנשים אחרים, הקשבה להם והסקת מסקנות. החוקר האיכותני האתנוגרפי, למשל, מתבסס על מה שנראה ונשמע כדי להסיק מה שאנשים יודעים. בעבודת השדה האתנוגרפיים מסיקים מסקנות תרבותיות משלושה מקורות: מה שאנשים אומרים, האופן שבו אנשים מתנהגים והחפצים שבהם משתמשים. מכאן, החשיבות של טכניקות שדה, כגון: תצפית משתתפת, ראיונות עומק, תיאורים פרטניים והערות שדה (Sparadley, 1979; Patton, 1980; Stake, 1995; Merriam, 1998).

בניגוד ללימוד התנהגויות ואינטראקציות בתנאים המלאכותיים של המעבדה, מקום שבו החוקר הפוזיטיביסטי מנסה לשלוט ולהשפיע במכוון על הסביבה, המחקר האיכותני-קונסטרוקטיביסטי מבקש ללמוד על האנשים במקום שהם נמצאים ומתוך השגרה הרגילה של חייהם (Rist, 1982). לכן, תהליך איסוף המידע בחקירה איכותנית מתקיים בכל סביבה שמאפשרת לאנשים לספר את סיפוריהם: במקום עבודתם, בבתי מגוריהם או בכל מיקום מתאים אחר. עיצוב המחקר האיכותני-קונסטרוקטיביסטי הוא נטורליסטי מעצם העובדה שהחוקר לא מנסה להשפיע על הסביבה המחקרית ועל מושאי המחקר. החקירה הנטורליסטית מחליפה את הדגש הקבוע על הטיפול/התוצאות של הניסוי המבוקר המדעי-פוזיטיביסטי בהתייחסותה אל תהליך המחקר כתהליך שאופיו נקבע בהתאם להתרחשות הדינמית של המחקר (Patton, 1980).

מחקר איכותני-קונסטרוקטיביסטי הוא אינדוקטיבי בשל העובדה, שהחוקרים מנסים להבין את המצב מתוך קשב לנתונים הרבים ומבלי לכפות הבנות קיימות מראש על תנאי המחקר. הקטגוריות לניתוח נובעות מריאיונות פתוחים ומתצפיות, והחוקרים לומדים להבין דפוסים מארגנים שקיימים בעולם שנמצא תחת חקירה אמפירית ולא מתוך השערות מחקר נתונות מראש. החוקרים האיכותניים יוצאים החוצה, מקשיבים ומסתכלים כיצד האנשים עצמם תופסים ומפרשים את עולמם. אפשר לבסס הנחות בעלות משמעות רק לאחר איסוף המידע; כלומר, לאחר שנוצר מגע עם האנשים בשדה באמצעות ריאיונות או תצפיות (Paton, 1980; Seidel & Kelle, 1995; Merriam, 1998).

ההנחה היא, כי עושר האירועים, הידיעות והחשיבה האנושית אינו יכול לבוא לידי ביטוי בטענות, בהצהרות, בעובדות או בהצעות מופשטות, ואפשר להעלותם בצורה מהימנה רק באמצעות סיפור (Carter, 1993).

נרטיב הוא צורה של ידע שיכולה להציג עמימות, מתח ודילמות האופייניים מאוד לעלילה ולפעולה של בני אדם. הידע הנרטיבי מתמקד במאפיינים הייחודיים והמיוחדים של כל פעולה. עלילה היא מבנה נרטיבי שבאמצעותו אנשים תופסים ומשקפים את היחסים בין האירועים ואת האפשרויות בחייהם. "עלילות פועלות ליצור או להרכיב אירועים לסיפור על ידי: (א) יצירת מסגרת זמן המסמנת את תחילת הסיפור ואת סופו, (ב) מתן קריטריונים לבחירת אירועים שיכללו בסיפור, (ג) ארגון האירועים לתנועה מתפתחת המגיעה לשיא במסקנה ו'ד' הבהרה או חשיפה של המשמעות שיש לאירועים כתורמים לסיפור כיחידה שלמה" (Polkinghorne, 1995, p. 7).

קוגניציה נרטיבית מחברת את ההיבטים המגוונים של פעולה מסוימת ליחידה שלמה, שבה כל היבט מקושר למטרה המרכזית של הפעולה. [...] ההיגיון הנרטיבי אינו ממקד את עצמו בחוקים ובמכלולים של סיפורים רבים, אלא שומר את עצמו ברמת המקרה הספציפי. [...] האפקט המצטבר של ההיגיון הנרטיבי הוא אוסף של מקרים בודדים שהחשיבה אודותם נעה ממקרה למקרה במקום ממקרה להכללה (Polkinghorne, 1995, p. 11).

השיח הנרטיבי, כיוון שהוא משקף את הדינמיות ואת התהפוכות של ההתכוונות האנושית וביטויין בחיי היום-יום, משתמש בטווח המלא של פעולות הדיבור כלוח המקשים שלו: הבעתי, הצהרתי וכו' (Bruner, 1985). בני האדם מתייחסים לחוויות באמצעות מגוון של סגנונות נרטיביים. לנרטיבים יש תכונות מבניות, ולכל אחת מהן יש תפקיד. 'נרטיב טוב' כולל שישה היבטים משותפים: תמצית (סיכום התוכן של הנרטיב), אוריינטציה (זמן, מקום, מצב, השתתפות), פעולה מורכבת (רצף אירועים), הערכה (חשיבות ומשמעות הפעולה, עמדת המספר), פתרון (מה קרה לבוסף) ותוספת (החזרה וקישור של הפרספקטיבה להווה) (Riessman, 1993).

הנרטיב כחוויה וכמשמעות אנושית

במהלך החיים היום-יומיים אנשים מפרשים את העולם סביבם. הם מעניקים לו משמעות ומקיימים אינטראקציות על סמך המשמעויות האלה (Jorgensen, 1989; Marble, 1997). חוקרים רבים זיהו וחקרו את השימוש בנרטיב כסוג של תקשורת שמלאה יותר בחוויה האנושית בהשוואה לסוג התקשורת המסורתית אשר נמצא בשימוש במחקרים פוזיטיביסטיים-כמותניים (Zeller, 1995; Lieblich et al.).

"מרוכזות סביב השאלה האפיסטמולוגית הצרה - כיצד לדעת את האמת?" (Bruner, 1985, p. 98), בעוד שהדרך הנרטיבית מרוכזת "סביב השאלה הרחבה והכוללנית יותר של משמעות החוויה" (Bruner, 1985, p. 98). לעתים קרובות מדגישים, כי צורת המחשבה הנרטיבית הנה טעונת-ערכים, בניגוד לפוזיטיביזם שהוא נטול התייחסות לערכים של החוקרים והנחקרים. בשל ההבדלים הבסיסיים בגישותיהן ובהנחותיהן קשה לתאר מצב שבו טענה המבוססת באמצעות פרדיגמה אחת יכולה לסתור או לתמוך בטענות שנגזרו מהפרדיגמה האחרת.

הדרך הפוזיטיביסטית לחשוב ולדעת בביטוייה האופטימלי, מגשימה את האידאל של מערכת תיאורים והסברים פורמלית ומתמטית. הפעולה העיקרית של קוגניציה פוזיטיביסטית היא לסווג מקרה מסוים כשייך לקטגוריה או לתפיסה מסוימת. השיח הפוזיטיביסטי מתפתח לקראת ביטוי טהור של טענות שניתנות לאימות אנליטי ואמפירי (Polkinghorne, 1995). העמדה הפוזיטיביסטית מבוססת על התפיסה שלפיה קטגוריות נוצרות, מיושמות ומתייחסות זו לזו כדי ליצור מערכת בעלת שלמות פנימית, עם דרישה להמשכיות ולהיעדר סתירה. יישום עשיר של העמדה הפוזיטיביסטית מוביל לתאוריה טובה, לניתוח קפדני, להוכחה לוגית ולגילוי אמפירי המונחה על ידי השערה מנומקת (Bruner, 1985, 1996).

יישום עשיר של העמדה הנרטיבית מוביל לסיפורים אמינים, לדרמה משכנעת ולהסברים היסטוריים בעלי מהימנות. "אנשים משתמשים בדרך הנרטיבית כמעין מכשיר היריטי שבאמצעותו הם מסדרים את העובדות הרלוונטיות ומארגנים אותן בסדר הגיוני כלשהו" (Gudmundsdottir, 1996, p. 296). כשאנשים "מסבירים מה הם יודעים, לעתים קרובות אנו שומעים סיפור, כיוון שזו הדרך לתאר בפנינו את המציאות" (Gudmundsdottir, 1996, p. 296). סיפורים הם התוצר הסופי של צורת הידיעה והחשיבה הנרטיבית. אנשים מביעים סוגים שונים של סיפורים: מילוליים, כתובים או ייצוגיים חזותיים (Gudmundsdottir, 1991; Jovchlovitch & Bauer, 2000). סיפורים או נרטיבים כה נפוצים בתרבות שלנו עד שאפשר לומר, שהם יוצרים את המציאות שבה אנשים מתקיימים. רק בדרך המחשבה והידיעה הנרטיבית אפשר להבנות זהות ולמצוא מקום בתרבות, מפני שזוהי הדרך היחידה שעוסקת ב'משמעות החברתית' (Bruner, 1996).

מבנה הנרטיב

למילים נרטיב וסיפור יש שורשים לטיניים (Jovchlovitch & Bauer, 2000). הנרטיב עוסק במבנה, בידע ובכישורים הנדרשים כדי להבנות סיפור (Gudmundsdottir, 1996). "סיפור הוא צורת ידיעה שתופסת בדרך ייחודית את העושר ואת הדקויות של משמעות היחסים האנושיים" (Carter, 1993, p. 6).

(1998). חוויות כשלעצמן לא קיימות באופן עצמאי ללא תלות בתכנים או בהקשרים. אנו חווים אותן כחלק ממכלול המובחן בזמן, והן מקבלות את משמעותן מתוך השלמות של המכלול שאליו הן שייכות. אנו מגיבים אליהן באופן קוגניטיבי, אך גם באופן רגשי ואסתטי. בדרך כלל אנשים מבטאים את חוויותיהם בצורה נרטיבית ומשתמשים בסיפורים כדי להסביר ולהצדיק את מחשבותיהם ואת מעשיהם. הנרטיב מעניק איכות מבנית לחוויה (Clandinin & Connelly, 2000; Connelly & Clandinin, 1988, 1990; Gudmundsdottir, 1995).

נרטיבים הם כלים פרשניים המהווים השקפה מעשית, אך גם סלקטיבית מאוד, שבעזרתה אנו מביטים על העולם שמסביבנו ומעניקים לו משמעות. נרטיבים עוזרים לנו לפרש את העולם (Gudmundsdottir, 1995). "נרטיבים מתפקדים תמיד בדרך של פרשנות חוזרת ונשנית, הבניית החוויה ופעולה המכוונת לספר משהו למישהו" (Gudmundsdottir, 1995, p. 29). הסיפורים שלנו הם הרבה יותר מסתם סיכומים מצטברים של חיינו – הם למעשה אמצעי שבאמצעותו אנו מפרשים את חוויותינו. אנו מספרים על עצמנו סיפורים שהם היסטוריים, אך מבזבזים מסוים מגלים משהו על העתיד. 'האמת' של הסיפורים שלנו אינה האמת ההיסטורית או המדעית, אלא משהו שאפשר לקרוא לו 'אמת נרטיבית' (Bruner, 1990, p. 111). חוויות מהעבר אינן נקברות באדמה כמו אוצרות ארכאולוגיים הממתנינים להימצא ולהיחקר. העבר נוצר מחדש דרך הסיפור (Gudmundsdottir, 1995). "באופן בסיסי חקר הנרטיב הוא חקר הדרכים שבהן אנשים חווים את העולם" (Grimmett & Mackinnon, 1992, p. 404).

ווידרשוברן (Widdershoven, 1993) טוען, שהקשר בין החיים לסיפור מתבטא בדרך כלל באחת משתי הצורות האלה: מצד אחד החיים נראים כמשהו שאפשר לתארו בסיפורים. מצד אחר הסיפורים נתפסים כאידאליים שאנו מנסים לצייר לאורם את החיים. כך אפשר לומר, שחוויות החיים והסיפור מתקשרים אלה עם זה. חוויות אישיות לא רק משפיעות על התגובות שלנו להקשר ולהזדמנויות שמזמנים לנו החיים, אלא גם עוזרות לנו לתחום את החיפוש אחר התפתחות אישית ספציפית. הסיפורים מספרים לנו באופן משמעותי מהי מהות החיים. משתמע מכך, שמשמעות החיים אינה מתקיימת במנותק מהסיפורים שמספרים אודות החיים. הסיפורים המספרים אודות החיים למעשה משנים אותם ומעניקים להם צורה מיוחדת (Widdershoven, 1993; Grimmett & Mackinnon, 1992). מפני שחיים אותם על פי תסריט נרטיבי. אנו חיים את חיינו בצורה המאפשרת לנו לספר סיפורים על חוויותינו ועל פעולותינו. אבל "הקשר בין החיים לבין הסיפור מהווה מעגל הרמנויטי: הסיפור מתבסס על הבנה מוקדמת של החיים ומשנה אותם להבנה מפותחת ושלמה יותר" (Widdershoven, 1993, p. 5).

הנרטיב כביטוי אנושי

אנשים הופכים לאוטוביוגרפים נרטיביים בדרך שהם מספרים על חייהם (Riessman, 1993). הטבע האנושי הבסיסי הזה מביא את קונלי וקלנדינין (Connelly & Clandinin, 1988, 1990) לטוען, שאנשים ביסודם הם בעלי חיים מספרי סיפורים, שמנהלים חיים מסופרים באופן אישי וחברתי. אנשים מטבעם הם מספרי סיפורים, וזו תכונה של הטבע האנושי שלהם ולא דווקא ביטוי של כישורים אמנותיים (Lieblich et al., 1998; Beatie, 1995A). כמו היסטוריונים שמספרים על העבר באמצעות סיפורים, אנשים מספרים את חייהם ועל חייהם באמצעות סיפורים. סיפור סיפורים אודות חוויות מהעבר הוא פעולה אנושית אוניברסלית, אחת מצורות השית הראשונות שאנו לומדים כילדים (Riessman, 1993). אנשים חולמים בלילה באמצעות נרטיבים, חולמים בהקיץ בנרטיבים, זוכרים, מצפים, מקווים, נואשים, מאמינים, מטילים ספק, מתכננים, עורכים, בונים, לומדים, שונאים ואוהבים באמצעות נרטיבים (Widdershoven, 1993).

החיים האנושיים, החיים החברתיים, כל האינטראקציות האנושיות כוללות תהליך של הבניה והבניה מחדש של סיפורים אישיים וחברתיים (Grimmett & Mackinnon, 1992). בחיינו המסופרים אנו חושבים, תופסים, מדמיינים ומקבלים החלטות מוסריות בנוגע למבנים נרטיביים (Bruner, 1985, 1990). הסיפור הוא הנוף שבתוכו אנו חיים כבני אנוש ומתפקדים כאנשים המוצאים משמעות (Elbaz, 1991). זוהי לא רק קביעה אודות המובן הרגשי או האסתטי של ההתאמה בין רעיון הסיפור לבין ההבנה האינטואיטיבית של חיינו. זוהי טענה אפיסטמולוגית: חיינו, במובנים שלהם, מאורגנים על ידי סיפורים ויכולים להיות מובנים כך בצורה הטובה ביותר (Carter, 1993). ההנחה היסודית המונחת בתביעה לשימוש בנרטיב במחקרי סוציולוגיה, פסיכולוגיה וחינוך היא תפיסת העצמי האנושי כמספר סיפורים וכמבנה נרטיבי אודות עצמו ואודות החיים החברתיים (Bruner, 1990).

סיפורים הם חלק מזהותנו ומתרבותנו. אנו יוצרים סיפורים על עצמנו שאותם אנו מעבירים בצורות מגוונות לחברנו. הנרטיב העצמי הזה מאפשר לנו להבין מי אנהנו ולאן אנו מתקדמים בחיינו (Gudmundsdottir, 1991, p. 207).

שאלת הזהות האישית נעוצה באחדות החיים, בעקביות של סיפור החיים ובכחירה באופן אחד של אחדות החיים על פני האחר. אחריות אישית כרוכה במהלך שאנו בוחרים לחיינו, ללא קשר עד כמה מוגבלים, מגבילים, בעלי דמיון או יקרים יהיו מהלכי החיים שנבחרו. אנו יכולים לבחור להיות את חיינו בהתאם לתכניות או לנרטיבים שנקבעו מראש, או יכולים להבנות את התכניות ואת הנרטיבים שלנו כל

פעם מחדש ולבחור לספר ולחזור ולספר את הסיפורים שלנו אודות זהותנו ומקומנו בתוך הסיפור (Beatie, 1995).

סיכום

פרק זה הציג את הנחות המחקר האיכותני-קונסטרוקטיביסטי בהשוואה מסוימת להנחות המחקר הכמותני-פוזיטיביסטי. הפרק התמקד בארבע שאלות יסודיות, שכל אחת מהן עוסקת בהיבט אחר של הנחות המחקר: השאלות האלו קשורות זו לזו באופן שתשובה שניתנת לכל שאלה, משפיעה על התשובות שיינתנו לשאלות האחרות. ארבע השאלות הן: השאלה האונטולוגית ('מהו אופיה של המציאות?'), השאלה האפיסטמולוגית ('מהם היחסים בין היודע לבין מושא הידע?') השאלה המתודולוגית ('מהן הדרכים לגילוי הידע?') והשאלה הקוגניטיבית בנוגע למהות הידע והמחשבה האנושיים ('כיצד לומדים בני האדם להכיר את המציאות?').

האונטולוגיה האיכותנית-קונסטרוקטיביסטית מדגישה את ההבנה ההוליסטית של התופעות ואת השיבות ההקשר בפרשנותן. האפיסטמולוגיה האיכותנית-קונסטרוקטיביסטית טוענת, שהיודע ומושא הידע מתקיימים מתוך זיקה הדדית ואינם ניתנים להפרדה זה מזה וכן שאנשים מבנים את הידע שלהם באמצעות חוויותיהם בעולם. תופעות יכולות להיות מובנות רק מנקודת מבט פנימית של החווים אותן, ולערכים שלהן יש חשיבות מכרעת לגבי הפרשנויות שלנו. בהתאם לכך, משמעות התופעה היא סובייקטיבית ויחסית להשקפה שבתוכה היא מובנית. במתודולוגיה האיכותנית-קונסטרוקטיביסטית החוקרים הם כלי המחקר העיקרי, ואין כל ניסיון להשפיע או לשלוט בממצאים באמצעות כלים סטטיסטיים. המידע המחקרי נאסף בסביבה הטבעית הנחקרת. הקטגוריות לניתוח נובעות מתהליך של איסוף הנתונים, שאינן כופה על הנתונים הבנות מוקדמות.

לטענת הגישה האיכותנית-קונסטרוקטיביסטית, אנשים מארגנים ומנהלים את תפיסותיהם על העולם באמצעות סיפורים שהם מבנים ומספרים. הנרטיבים האנושיים הללו מבנים את החוויה ובאמצעותם אנשים מבינים את העולם סביבם. באמצעות סיפורים שהם מספרים על חייהם, אנשים לא רק מתארים את חייהם אלא גם משנים אותם. החוקרים האיכותניים-קונסטרוקטיביסטיים מזמינים את האינפורמנטים לספר את סיפוריהם וממקדים את עבודתם המחקרית בנרטיבים האותנטיים האלו.

פרק 2:

פרספקטיבה מושגית, שאלות המחקר ועיצוב המחקר

השלב הראשוני במחקר איכותני-קונסטרוקטיביסטי מתמקד בהגדרת ההנחות התאורטיות של המחקר. הנחות אלו מספקות את הפרספקטיבה המושגית המנחה את החוקרים בעיצוב מחקרם.

הנחות תאורטיות ופרספקטיבה מושגית

תאוריות מספקות נקודת מבט, דרך הסתכלות או פרשנות, אשר נועדו לאפשר הבנה של תופעות נחקרות. לתאוריה טובה, טוען גלור (1978), יש קטגוריות המתאימות (או שכוונו להתאים) לנתונים: היא רלוונטית לעיקר המתרחש; אפשר להסתייע בה כדי להסביר, לחזות ולפרש את המתרחש; והיא ניתנת לשינוי. "תאוריה יכולה לספק את הכיוון ההכרחי ואת המסגרת הארגונית שדרכם מתחברים המושגים השונים אשר משמשים אותנו בתהליך המחקר" (Dey, 1993, p. 51).

תאוריה מסבירה תופעה, מצביעה על המושגים המאפייניים את התופעות הרלוונטיות, מסבירה קשרים בין מושגים ומספקת מסגרת המאפשרת גיבוש (Charmaz, 1990, p. 1164).

שטראוס וקורבין (Strauss & Corbin, 1994) מגדירים תאוריה כקשרים אפשריים בין מושגים ומערכות מושגים. על פי יורגנסן (Jorgensen, 1989) "תאוריה ניתנת להגדרה כמערכת של מושגים והכללות, תאוריה מספקת פרספקטיבה, דרך הסתכלות או פרשנות המכוונת להבנת תופעות מסוימות" (ע' 16). סידל וקלה (Seidel & Kelle, 1995) מציעים להתייחס לתאוריה כאל רשתות מושגיות (מרומזות בחלקן) המספקות לנו 'עדישות' מיוחדות לצורך תפיסה ופרשנות של העולם האמפירי. פטרמן (Fetterman, 1989) זיהה את תפקיד התאוריה במחקר כדלקמן:

תאוריה היא המנחה לפרקטיקה; אין מחקר, אתנוגרפי או אחר, היכול להתבצע ללא מודל או תאוריה הנמצאים בבסיסו. בין שזו תאוריה אנתרופולוגית ברורה או מודל אישי מרומז המבהיר את הדרך שבה הדברים